

RAÓ D'ESTAT I RAONS PERSONALS EN LES *FIESTAS DE DENIA* DE LOPE DE VEGA¹

Vicente Pérez de León,

Universidad de Melbourne

RESUM: La visita de Felip III, de la seua germana Isabel i de la majoria dels personatges rellevants de la cort madrilenya a Dénia en 1599 va quedar reflectida en tres textos principals de, respectivament, Felipe de Gauna, Gaspar de Aguilar i Lope de Vega. Les *Fiestas de Denia* de l'últim autor, inspirades en la relació de Felipe de Gauna, constitueix un curiós document historicoliterari, en el qual es pot apreciar un esforç del poeta per construir un imaginari orde monàrquic en què el poder emana a partir de la figura del rei. En aquest text es manifesten, al seu torn, detalls sobre la relació entre el favorit i el monarca, i fins i tot sobre la construcció preferida de la imatge de Felip III - que a la fi perdurará durant tot el seu regnat - realitzada des dels cercles més influents de la cort. Com una ombra allargada, la influència del Duc de Lerma - marquès de Dénia - contribuirà que les *Fiestas de Denia*, a banda de glorificar el jove monarca, redunde en benefici de l'experimentat favorit.

PARAULES CLAU: Festes de Dénia, Lope de Vega, Duc de Lerma, Dénia, Felip III, Felipe de Gauna, Gaspar d'Aguilar, Luis Cabrera Còrdova, Segle XVII

“To place a king on the stage is to reveal his smallness” (McKendrick, 48-49)

La visita del monarca Felip III i de la seua germana Isabel a Dénia del dijous 11 al dimarts 17 de febrer de 1599 va ser un acte de la cort madrilenya que responia a diversos motius polítics. El principal era el fet que aquesta vila era part de l'itinerari cap a la ciutat de València on la futura reina, l'arxiduchessa Margarita d'Àustria, desembarcaria dies després per a celebrar la seua boda amb Felip III. El posterior viatge de plaer del rei, la infanta - que també es casaria amb l'arxiduc Alberto d'Àustria - i els cortesans, duraria prop d'un any².

Una altra de les raons del viatge a Dénia era que la vila formava part del recorregut de la cort cap a la Corona d'Aragó per a reconciliar-se amb una població sublevada en 1591 contra el rei. No menys rellevant

¹Aquest article va ser publicat per primera vegada en el Cuaderno Internacional de Lingüística y Literatura, 2 (2002): 24-39. Vull agrair tota l'ajuda prestada per l'excel·lent equip de treball que dirigeix l'arxiu de Dénia, especialment a Rosa Seser. Sense la seua professionalitat, suport i amabilitat, aquest article no hagués arribat a bon port. La present versió és una traducció al valencià feta per Joan Ivars. S'han mantingut de l'original els textos i poemes en castellà i anglés.

²L'historiador Roc Chabàs en el primer número *El Archivo*, revista dianense del segle XIX, resumeix el viatge cortesà:

Salió de Madrid a últimos de Enero de 1599 a fin de celebrar su boda en Valencia. Al llegar a Játiva se viene a Denia y pasa aquí una semana. Sale después de esta villa y pasando por las de Oliva y Gandía se dirige a la de Cullera y por mar a Valencia. Aun no había llegado la reina a Vinaroz, y las fiestas se suceden, a cual más lucida, hasta que Doña Margarita y el Archiduque desembarcaron. Dejando éste a la reina en Sagunto sale para Madrid, de donde vuelve enseguida a Valencia a celebrar su boda al mismo tiempo que el rey. Verificada esta con suntuosidad oriental y celebrados los festejos inauditos que allí tuvieron lugar, parten ambos esposos para Barcelona, donde les esperaban, deseos de festejarles, los catalanes. Al regreso de Cataluña sólo entran los reyes breves momentos en Valencia y por mar se dirigen a Denia a solazarse durante un mes. Concluido este, día a día, se dirigen SSMM. A Aragón sin entrar en Valencia y desde Zaragoza regresan a Madrid. Casi un año duró el viaje. (134-35) Curiosament, Carreres completa la informació del viatge fent èmfasi en els aspectes culinaris i festius de la visita: hasta el 16 que salieron para Valencia, deteniéndose en Oliva,

és el fet que el Duc de Lerma, favorit que per aqueixes dates anhelava reforçar encara més la seua amistat amb el rei, era marquès de Dénia. El viatge de plaer del rei, la infanta i els cortesans, representava una bona ocasió perquè Lerma reafirmara el seu vincle amb el monarca en un entorn conegut per ell.

Potser el detall històric més rellevant a observar en la visita a Dénia és la pròpia desubicació de la cort de Madrid per un període de temps tan prolongat. El moment històric del desplaçament coincidia, a més, amb l'ànsia dels cortesans de prendre posicions en el cercle d'influència del nou monarca, després de la recent mort de Felip II. Durant aquest viatge es resoldrien assumptes privats i d'estat fora de la pròpia capital, la qual cosa sabien molts nobles que es van arriscar a estar prop del rei en tan llarg viatge, tot i els alts costos que ocasionava el desplaçament¹. L'individu o grup de famílies que voldria tenir influència en la cort en els pròxims anys hauria de viatjar amb el monarca, fins i tot posant en risc part o tota la seua hisenda. Les decisions preses en les viles i ciutats on es va hostatjar el seguici reial en aquest viatge eren tan vàlides com les resoltes en els consells d'estat (Sánchez 174), llavors, per què arriscar-se a esperar un any per a aconseguir una prebenda a Madrid quan per tots era sabut que seria fins i tot més difícil acostar-se al rei o al favorit allí? El que semblava ser un desplaçament festiu de persones i béns va acabar constituint una forma d'entendre l'administració de l'estat, la creació d'una espècie de cort-mòbil, que es repetiria diverses vegades durant el regnat de Felip III. D'aquesta manera, es transmetia la sensació que el poder que irradiava de la monarquia tenia un caràcter elusiu i que existia la necessitat de perseguir el focus d'on emanaven els favors pels seus múltiples i inesperats desplaçaments a capritx del monarca o del seu favorit. Tal política monàrquica no sols desplaçaria el centre de l'administració de favors. A més arrossegaria amb ella una liberalització en el flux del poder, que, encara que continuava passant per molts actors³, paradoxalment, cada vegada es concentraria en menys mans. Curiosament, aquesta manera d'entendre la distribució de favors és semblant a la teoria econòmica neoliberal del segle XXI que defén paradigmes comuns: el poder, igual que els diners, ha de fluir, ha de canviar de mans constantment, encara que al final acabe recaient en un nombre cada vegada més reduït de receptors⁴.

La imatge que acompanyava el monarca en la seua visita a Dénia era la d'un dirigent generós i liberal, noble pastor del seu ramat de súbdits (Feros 55). La del Duc de Lerma, el seu favorit, era la de bon conseller del rei, una figura positiva per al rei i per a la monarquia (Feros 67). Aquesta separació de poders atribuïa també al monarca el paper de personatge diví en la terra que hauria d'exercir com a tal davant els súbdits per a mantenir el teatre del poder monàrquic; al seu favorit Lerma també se li reconeixia com bon, experimentat i sacrificat conseller, ideal per a ocupar-se dels assumptes mundans de l'administració del poder. És a dir, que d'alguna manera, el rei era la imatge i metàfora de l'Espanya imperial i el favorit el treballador subterrani i incansable per a la glòria i èxit de la Hispània Mil·lenària.

Un exemple d'aquesta relació entre el rei i el favorit s'aprecia en els versos del poeta Gaspar de Aguilar inscrits en la porta construïda per a l'entrada de la cort a Dénia i registrats en la crònica poètica a les bodes del rei a València. En aquesta octava es reforça la idea promoguda en l'època en què el favorit hauria de servir d'"escut" contra els "envejosos" enemics. Aquesta concepció de l'amistat serveix no sols per a emfatitzar la imatge del Lerma com a ser imprescindible en la cort que complementarà fidelment amb la seua experiència la joventut del rei sinó que a més el converteix en una peça imprescindible per al bon funcionament de la monarquia:

Este pues tu querido fiel Acates
 contra los golpes de la imbidia escudo
 mostrando de su pecho los quilates
 de vana pompa, y de ambición desnudo,
 A pesar del invierno y sus combates
 en Denia quiso festejarte, y pudo
 (como si movedor del tiempo fuera)
 el invierno trocar en primavera (Aguilar I-27)

En aquest altre poema, que es va escriure en el mateix arc de marbre que celebrava l'entrada del rei al recinte murallat, s'emfatitza la idea que la ciutat se li ofereix al monarca com a mostra de la generositat desinteressada de Lerma cap al monarca:

Diana soy aunque me llaman todos
 Denia por la voluntad del tiempo vario,
 De huna reliquia de los fuertes Godos
 Fuy Señor el archivo y reliquiario.
 I aunque pretendo por tan varios modos
 Ganar este blasón en mármol pario,
 No te espante el honor que me atribuyo
 Que tuya soy, pues soy de quien hes tuyo. (Gauna 92)

El favorit, amo de la vila, lliura al monarca el que és seu, en forma de deessa femenina i evasiva, capturada i dominada; el seu amo la lliura al seu amo, Lerma al rei³. Aquesta ofrena de la ciutat per part del favorit al rei és un fet representatiu de les accions dutes a terme pel cercle de Lerma per a "educar" el jove monarca en el gaudi de la vida de governant. S'aprecia, tant en aquest poema, com en l'organització dels esdeveniments i festes de Dénia, que l'estratègia de Lerma consistia en afalac continu i intens al monarca que es transformaria posteriorment en una reducció i control de les amistats del rei al cercle del marqués de Dénia. El propi favorit va encarregar els poemes que contribuirien a crear la imatge exacta que volia, no sols d'ell mateix davant el rei, sinó del propi monarca davant de la resta dels nobles. Més detalls sobre la

Cullera y Catarroja, embarcándose el Rey en la Albufera, donde estuvo cazando un rato, y llegó al convento de Jesús el día 19... Durante este tiempo, las fiestas se sucedieron unas a otras: raro fue el día en que Felipe III no fuera festejado con algún sarao, como los celebrados en casa del Conde de Buñol y en la del Benavente, que obsequió a sus invitados con una merienda de ciento ochenta platos; representación de comedias; partidas de caza, torneos y otras muchas fiestas; además visitó la población y sus alrededores; estuvo en el Grao a ver un lobo marino que habían pescado vivo y al que atado con una cuerda tiraron al mar dos o tres veces; juró Fueros; gustó los placeres del Carnaval y los ejercicios de la Cuaresma. (175).

³ Sense citar el nom del noble, Luis Cabrera de Córdoba es va fer ressò en el seu *Relación de las cosas sucedidas en la corte de España de 1599* del rumor que un noble va demanar prestada la suma de dos-cents mil ducats per poder assistir a les celebracions (cit. a Wright 53). Les notícies sobre el dispendi d'alguns nobles en aquest viatge es van succeir, com a exemple hi ha el cas del Duc del Infantado que "repartía diariamente, a los que con él vinieron, mil seiscientas raciones" o el de l'arquebisbe de Sevilla, D. Rodrigo

de Castro, el bagatge “estaba constituido por ciento seis acémilas” (Carreres 177n) En la relació 425 citada per Alenda amb el títol *Relación de la solemne entrada que hizo en la ciudad de Valencia la Majestad de la Reyna de España* a “Joan Baptista Timoneda” es completa la idea de la fastuositat dels banquets i despeses: Y en el día del dicho sarao se dio a sus Majestades una colación de todas suertes y variedades de confituras, tan grande y cumplida que había 134 platos del tamaño de una fuente y media de las mayores que de palta comúnmente se suelen hacer, todos concertados encima de una mesa larga de quatro en quatro al través, tan cumplidos y llenos, y con tanta perficion, que cada uno de por si se pudiera presentar sin vergüenza a cualquier grande príncipe. Y dicen que se gastaron en la dicha colación tres mil ducados largamente. (125)

⁴ “The Council of State, the privado, and the king were only some of the players in early modern European politics. Confessors (whose political importance has long been understood), family associates, court attendants, and especially royal women were also important political actors.” (Sánchez 172).

⁵ El joc barroc d'identificar a la deessa grega amb la ciutat i personificada va ser entès en un altre poema narratiu dedicat

construcció de la imatge reial i de la relació del monarca amb el seu favorit s'aprecien en un altre dels arcs triomfals, on s'intenta establir una relació mítica en el passat de la família dels Sandoval amb els reis hispànics:

Y al Rey que en este tiempo a tener viene
De toda España el mando y el gobierno,
El Sandoval que en su servicio tiene
Le procura servir con pecho tierno.
Qual quiera dellos con su rey se aviene
Y así se hecha de ver que el cielo tierno
Por humilde vasallo y por creado
A cada rey hun Sandoval le ha dado (Gauna 91)

Lope de Vega - narrador del poema a les *Fiestas de Denia* a sou del marquès de Sarria, del cercle de Lerma - va contribuir a reforçar aquesta maniobra politicoliterària del favorit de Felip III. En el diàleg amb Catalina de Zúñiga, en la conclusió de les *Fiestas de Denia* inclourà significativament la paraula “huésped” per a reforçar la relació entre el rei i el seu favorit en l'octava 84 del segon cant, on es llig: “Assi fue huésped vuestro claro Hermano / Del Monarca de España soberano”. El terme triat pareix atorgar al favorit connotacions de generositat, atenció i prioritat davant d'altres nobles en els favors cap al monarca⁶.

Es pot dir, per tant, que una de les paradoxes de la visita del monarca a Dénia és que el viatge aparentment preparat per a gaudi i veneració del rei va contribuir a elevar encara més la figura del seu favorit, com s'aprecien en determinats moments de les *Fiestas de Denia* de Lope de Vega o, més clarament, en els poemes a l'entrada de la vila arreplegats per Gaspar de Aguilar. Passant al pla purament festiu, el marquès de Dénia també va comptar amb recursos quasi il·limitats per a organitzar tots els espectacles al grat i gust del rei i indirectament a benefici propi. El tipus de vida que se li presentava al jove de vint anys Felip III - que ell mateix acceptava - era una existència plena de dispendi, veneració a la seua persona, caça, pesca, pólvora i simulacres, visites que comportaven infinitats de regals i prebendes, grans banquets i balls. A pesar que el moment de la visita a Dénia va ser clau en la presa de posicions de Lerma en el cercle de Felip III, prèviament a la visita a la vila, existia ja una relació d'amistat festiva entre rei i favorit que es remuntava a la infància de Felip III. El monarca, tot just només als cinc anys d'edat, ja havia assistit a un sarau en vida de son pare en el qual “D. Francisco de Rojas y de Sandoval, marquès de Denia (bailó) con Doña Francisca de Proxida y de Cabanilles... prolongándose el baile hasta más de las siete, en que el Rey y sus hijos se retiraron” (Carreres 166). Aquesta afició per la diversió dels dos amics va continuar durant els anys posteriors i es podria afirmar que en la celebració del doble matrimoni del rei i la infanta a València es va arribar a un dels punts més àlgids. Mentrestant,

la fortuna de Lerma passava de la total ruïna en 1585 (Feros 39) a acumular a la seua mort més de tres milions de reals (Oliver Sanz 136). La visita a Dénia va ser, merament, una continuació de l'esmentada relació establida des de la infància entre ambdós, aparentment per a contribuir a l'educació i instrucció del monarca, però que incloïa l'important aspecte de la participació en diversions i saraus. El tipus de vincle que Lerma va establir amb el monarca queda molt ben resumit en una frase de l'obra de Antonio de Guevara *Aviso de privados*: “todo lo que le guste al rey, ha de considerarse bueno, mientras que todo lo que no le guste, es malo” (cit. en Feros 40 *trad. meua*). Aquesta afirmació podria utilitzar-se com el lema en què es va desenrotllar la visita i el posterior viatge d'un any de la cort de Felip III.

L'estada del rei a Dénia va ser arrellegada en detall en tres documents principals: la *Relación de las fiestas celebradas en Valencia con motivo del casamiento de Felipe III*, de Felipe de Gauna, las *Fiestas nupciales que la ciudad y reyno de Valencia han hecho en el felicísimo casamiento del Rey don Phelipe nuestro señor III deste nombre, con doña Margarita de Austria Reyna y señora nuestra* de Gaspar de Aguilar y en las *Fiestas de Denia* de Lope de Vega. Aparentment, tots els autors van ser testimonis de les celebracions. Lope de Vega, a més, va assistir amb el càrrec de secretari del marquès de Sarria.

El paper que va exercir Lope de Vega com a home de confiança de Sarria en la visita a València va ser, principalment, el de col·laborar en l'entreteniment dels nobles amb l'elaboració de festes reials (Carreño XXXVII), labor que desenrotllarà durant alguns anys amb èxit. En el moment de la visita a Dénia, el poeta madrileny coquetejava amb el grup de nobles del cercle de Lerma, encara que se sap que aquesta relació mai tindria els fruits esperats en no aconseguir mai la posició ambicionada en la cort (McKendrick, 203). A pesar del seu demostrat compromís i interessos personals amb els poderosos de la cort madrilenya, hi ha una recent opinió crítica que demostra, a través dels seus textos teatrals, que Lope de Vega participava dels debats ideològics de la seua època i arribava a qüestionar valentament algunes de les postures ideològiques dominants (McKendrick 200). De fet, en el teatre posterior a les *Fiestas de Denia* es manifesta fins i tot que,

a les festes per Gaspar de Aguilar d'una altra manera. Per al poeta valencià hi ha una relació clara entre Isabel Clara Eugènia, la infanta, i la deessa caçadora:

Llegaste a Denia con tu bella hermana, que truxo en su dichosa compañía del cielo la hermosura soberana, de Castilla el valor, la luz del día. Y aunque de Denia se ausento Diana por evitar del tiempo la porfía, es fama que esta vez se volvió a Denia disfrazada en tu hermana Clara Eugenia. (1-28).

⁶ Aquesta relació d'hoste-allotjat es reforça en l'octava 69 del primer cant en què se li denomina al privat del rei, duc de Lerma i marquès de la ciutat “el de Dénia”, cosa que es repetirà a la 95 del mateix cant, creant una estreta relació del noble amb la terra que trepitja el monarca.

⁷ El vincle de Lerma amb la monarquia dels Àustria perdurava així des de temps de Felip II i es mantindria almenys una dècada més amb el seu fill. A partir del 1611, aquesta lluna de mel acabaria i el rei començaria a qüestionar més clarament les decisions del privat fins arribar a la seva destitució i retir. Molts historiadors han criticat tradicionalment a Felip III per la decadència general soferta durant el seu regnat. D'altres han

implicat Lerma dins d'aquestes crítiques.

⁸ La relació textual entre les *Fiestas de Dénia* i la relació de Felip de Gauna a la visita de Felip III a València és més que evident. Podríem fins i tot afirmar que Lope de Vega reescriu el seu poema a partir del text de Gauna a partir de nombrosos exemples que hem analitzat en un altre article.

⁹ En *Bodas entre el alma y el amor divino*, auto sacramental per al casament entre Felip III i Margarita de Àustria, Jesús representa el rei i Joan Baptista a Lerma. (Lífers 103-04).

¹⁰ Així, en l'octava 47 del primer cant es llegeix:

En el rumor que el
ayre forma de esto
La lengua de la fama
el eco tiene,
Y como el mar se humilla,
passa presto,
Sin que el espacio su
carrera enfrene;
Y fue con tal furor,
que el moro opuesto,
Echa de ver que el
gran Philipo viene,
Y creyendo que el
Mar passar quería,
Tembló en Argel hasta
el siguiente día

Aquest poema serveix, a més de per recuperar el perill moro de l'imaginari popular, per vincular a Felip III amb l'efectiu - encara que no sempre - control de la costa exercit per Carles i Felip, el seu avi i pare.

igual que altres autors de l'època, Lope associava el bon funcionament de la monarquia amb les limitacions de poder del monarca i les seues adequades característiques per al govern (McKendrick, 205). Encara que hi ha obres quasi contemporànies a les *Fiestas de Dénia* com *El príncipe despeñado* (1602) o *La corona merecida* (1603) que tracten dels perills dels consells dels cortesans al rei i la impossible relació d'igualtat entre cortesà i monarca (McKendrick, 43), aquesta crítica no s'aprecia en el poema de Lope a Dénia. Possiblement aquesta tendència ideològica seria adoptada posteriorment a la visita a la vila, ja que el que no deixa de ser cert és que en 1599 Lope de Vega, com a secretari del marquès de Sarria, compartia els interessos del grup de cortesans desplaçats a Dénia. Aquest compromís va quedar reflectit en el seu poema narratiu de 198 octaves reials en celebració de la cort, els nobles, el rei i la monarquia dels Àustria. De fet, com s'ha pogut apreciar, el poeta va voler promoure en aquest poema la imatge d'una simbiosi ideal entre el monarca i el favorit dins de l'estètica politicoreligiosa promoguda pel cercle de Lerma, cosa que s'aprecia en algunes octaves de les *Fiestas* - si bé inspirat per la relació de Felipe de Gauna⁸ - i més clarament en l'acte sacramental que va escriure a les bodes del rei posteriorment⁹. Que el propi text de Lope de Vega siga una relació de festes és significatiu si s'atén a les característiques d'aquest gènere, entre les quals destaca el to de lloança i servil, com s'aprecia simplement llegint les primeres octaves d'alabança a Catalina de Zúñiga, virreina de Nàpols i dona del mecenes de l'autor, a qui està dedicat el poema.

La comitiva que es dirigia a Dénia va partir de Madrid per a fer nit a Xàtiva. L'endemà es va arribar a la vila costanera, que no era una de les principals de la Península per a la corona, ni per importància històrica, ni per interessos econòmics o quantitat d'habitants. El seu vincle amb el marquès venia donat pel fet que la vila havia sigut una compensació a la família per les pèrdues de territoris castellans en la derrota d'un avantpassat del favorit, que s'havia aliat amb els infants d'Aragó, perdedors en la lluita pel poder contra Joan II i Álvaro de Luna en la primera meitat del segle XV. D'altra banda, Dénia era en aqueixa època una localitat exposada a l'atac corsari nord-africà. La proximitat a Alger i Tunis tenien la població sempre alerta davant d'un desembarcament de corsaris que desolara la vila, com havia ocorregut, de fet, en els últims anys en la pròxima vila de Xàbia. Aquesta amenaça, sempre present en el desplaçament de la cort, va constituir una presència intangible que va servir com la base de la diversió de les festes de Dénia. L'esmentada situació geogràfica de la ciutat - en els límits orientals de la península ibèrica - faria que se sentira durant l'estada dels cortesans la presència la figura del "moro," mescla en l'imaginari popular col·lectiu dels pobladors iberomusulmans de la Península Ibèrica, dels derrotats turcs de Lepant i dels corsaris d'Alger i Tunis¹⁰. A més, el vincle d'aquesta vila amb els temps de la "Conquesta Cristiana" la diferenciava de les terres castellanques que gaudien d'una tradició més antiga i reconeguda

en la memòria hispànica com a territoris espanyols, conquistats ja feia segles. De fet, Cabrera de Córdoba, relator contemporani a la visita, va arribar a assegurar que es comentava en la cort que Lerma “oferiria” la vila a la Corona - cosa simbòlicament exposada en els versos de l'arc triomfal de Gaspar de Aguilar comentats anteriorment - a canvi d'una de les dues ciutats castellanes anhelades pel favorit com eren Tordesillas i Arévalo¹¹. L'intercanvi de Dénia per les localitats de la Meseta, sens dubte hauria elevat el prestigi del favorit, per estar infinitament millor considerades, entre la noblesa, que la vila de Dénia.

Del poema a les *Fiestas de Denia* es pot destacar també el seu valor com a document històric i polític en què es pot apreciar la manifestació del debat entre les dues formes d'entendre el govern monàrquic de finals del segle XVII. La primera feia èmfasi en els deures del rei per al seu poble, com defenia el jesuïta Pedro de Ribadeneira en el seu tractat *El príncipe cristiano*, dedicat a Felip III en 1595. La segona, popular en les últimes dècades del segle XVI i en tot Europa era la teoria de la raó d'estat, en la que s'assegurava que calia defendre la monarquia i la figura del rei a qualsevol cost (Feros 19-21). Es poden apreciar en el text de Lope de Vega detalls d'ambdós tendències, per un costat la d'intentar establir un fort vincle entre el poble i el rei amb la seua presència davant dels súbdits en diferents accions aparentment comunes a qualsevol súbdit - caça, pesca, menjar del mateix menjar que els mariners, etc. D'altra banda, en moltes de les octaves del poema es pretén crear una imatge d'un monarca i d'una cort que pareixien elevar-se per damunt del merament humà¹².

La construcció de la figura del monarca com un ser sobrenatural s'aprecia en diferents octaves de les *Fiestas de Denia*. Un dels versos més curiosos, en aquest sentit, és l'encomi al monarca a la seua arribada a una cova marina i l'ambient fantàstic que envolta aquesta escena en el primer acte. Una espècie de miracle o aparició es desenvoluparà a partir de l'octava 78 del primer cant. La narració comença amb l'afirmació que en la cova vivia, en un altre temps “el Español Protheo, / Del Mar de Denia antiguo semideo¹³”, cosa que coincideix literalment amb allò que s'ha narrat en la relació de Felipe de Gauna¹⁴ (93). La separació d'allò que s'ha contat pel relator comença en la següent octava, amb l'aparició, en un buit de la gruta marina del “Dios del Mar tendido” en entrar Felip i Isabel en la cova. A partir d'aquest moment la veu poètica de Neptú lloa principalment la figura del monarca utilitzant diferents recursos. En l'octava 80 es reforça la figura del monarca com a rei sacre i catòlic “Que ya pisa la Luna con pies santos / Por tantas obras, y martyrios tantos!” En el següent vers es continua amb aquesta idea, emfatitzant el rigor que s'espera del monarca en oposició a “Las setas inducidas del demonio”; contra els enemics de l'església catòlica, es recomana que el monarca “Ha de segar, y como Alcides luego / A los cortados cuellos poner fuego.” En l'octava 85 s'intenta incloure, a més, a Felip dins de la tradició dels campions de la fe contra “el poder otomà”:

¹¹ El text de Cabrera y Córdoba diu així:
Y en tres pasó a Denia, que fue a los 11, donde le festejaron mucho entrándole una legua en la mar, para lo cual había hecho venir los bajeles de Alicante y de aquella costa, que divididos en dos escuadras, hicieron una batalla naval disparando mucha artillería; hecho esto, sacaron a S.M. y a la Srma. Infanta a tierra donde se les dio una grande merienda, y el domingo a los 14 se les hizo un torneo por los caballeros de Valencia, el cual mantuvo el vizconde de Chelva; con esta ocasión se ha dicho que S.M. incorporará a Denia y aquel puerto en la Corona Real, y que dará al Marqués en recompensa, a Arévalo o a Tordesillas, con título de duque, porque de esto se trató en tiempo del Rey difunto, y según S. M. desea hacer merced al Marqués, quizá se facilitará agora más.” (7-8)

¹² Potser l'extrem de la representació sobrehumana del monarca va arribar a l'entrada de la reina Margarita a Madrid l'octubre de 1599: Felipe III aparecerà representado como un hombre robusto sosteniendo dos mundos, el antiguo y el nuevo. Tenía las virtudes de Júpiter (el rayo, símbolo del castigo), Neptuno (con el tridente símbolo del

Mil vezes las vanderas, y estandartes:
Yo vi temblar el Mar, y el Turco suelo
De los Austrinos Españoles Martes,
Y el poder Otomano, orgullo, y brío

Aquesta bel-ligerant idea es reforça en el següent poema en què s'amenaça a la Cultura musulmà Mediterrània:

Tiemblen Tripol, Argel, Túnez, Biserta,
Constantinopla, el Cayro, tiemble el mundo,
De ver que el mar pisays, y que en su Puerta
Poneys la planta con balor profundo:
Desde agora, señor, os queda abierta
A vos, Tercero del mayor Segundo,
Que no ha de haver con vos de oy más Alies,
Nimoratos, Chaferes, ni Mamies.

poder sobre los mares), Marte (El escudo como símbolo de la defensa del reino, Hércules (con la maza como símbolo del poder interior del monarca), y Mercurio (con la vara como símbolo de sabiduría." (Feros 79)

Totes les cites de Entrambasaguas.

La inspiració de Lope de Vega en la relació de Gauna sobre les noces de Felip III a València fa pensar que el poeta, tot i anar a Dénia com a secretari, es limitaria a recrear posteriorment el poema a partir de la informació recopilada per Gauna en el mateix esdeveniment.

¹³ Totes les cites de Entrambasaguas.

¹⁴ La inspiració de Lope de Vega en la relació de Gauna sobre les noces de Felip III a València fa pensar que el poeta, tot i anar a Dénia com a secretari, es limitaria a recrear posteriorment el poema a partir de la informació recopilada per Gauna en el mateix esdeveniment.

En aquestes octaves pareix promoure's la idea que el monarca, no sols ha de defensar cegament els valors de la religió catòlica, sinó que també ha de mantenir el prestigi guanyat per son pare. En aquesta octava i les anteriorment citades s'inclou a Felip III en una espècie de mil·lenarisme hispanocatólic amb memòries de temps que es remunten des de les croades fins al propi segle XVI. El deure imperial atemporal i les esperances posades en el jove monarca també es manifesten en l'octava 82:

O diuina esperança, luz, y amparo
Del nuevo siglo, que con vos se dora,
Aguila del Imperio, fenix raro,
Del Ocaso del Sol divina Aurora.
Vna vez, y cien mil, Principe claro,
Goceys tan alta, y celestial Señora,
Y apesar de mil bárbaros vestiglos,
Eternos años, y inmortales siglos.

La prolongació de l'existència de la monarquia catòlica es reforçarà, a més amb el matrimoni de Margarita i Felip, que compta amb bons auguris i benedicció de l'església en la figura de Sant Pere, com es llig en l'octava 83 d'aquest primer cant. En l'octava 64 del segon cant es relacionarà el rei amb les dues estirps a les quals se'l vinculava, se l'anomena "Sucesor de Pelayo, y de Rodolfo, /Austro el uno, y el otro Castellano." La connexió amb el seu prestigiós llinatge familiar es reitera en l'octava 87 del primer cant:

De oy mas las Costas han de estar siguras,
Como amparadas de reliquias santas,

Ya guardo esta agua entre estas peñas duras
 Porque tocó vuestras reales plantas.
 Cuenten versos, historias, escrituras,
 De vuestro Agüelo, y Padre hazañas tantas,
 Que, a lo menos, de vos dezirles puedo,
 Que con venir de fiesta distes miedo¹⁵.

No obstant això, l'exemple de major exaltació del vincle de Felip III amb son pare i el seu iaio apareix en l'octava 70 del primer cant on es llig que quan Felip es va acostar al mar se li va dir,

Parece que al entrar dio un alto grito,
 Diciendo al agua o mar sesgo, y quieto;
 Este es el Hijo de Filipo inuicto,
 Este es de Carlos el eroycno nieto:
 Y que neptuno en todo su distrito
 Mostró humillarse con ygal respeto,
 De suerte, que en las calas, y recodos
 Mas baxa el agua conocieron todos.

El que es percep en aquesta octava, al mateix temps, és la sensació que els propis elements naturals reconegueren l'arribada del monarca descendent dels dos emperadors. Finalment, de la seua germana Isabel es destaca que la tristesa de la seua posterior absència quedarà compensada per la presència de la futura dona del rei “Que por la Joya, que hoy Flandes le quita,/ Austria nos quiere dar su Margarita” (I-90).

Aquestes alabances, a banda de complir la seua funció d'exaltar el monarca, serveixen per a resumir també molts dels deures i obligacions del rei que començava a governar, dictades per l'influent cercle de Lerma que va encarregar i va finançar el poema narratiu. L'alabança

¹⁵ L'èmfasi a ressaltar la figura del monarca com un campió de la cristiandat i guia del catolicisme pel món va ser una cosa defensat per ell mateix i els hagiògrafs de l'imperi fins a la seva mort. Un document en què s'aprecia aquest “messianisme cristià” és la primera de les cartes d'Andrés de Mendoza en què es narren els últims moments de Felip III. Davant la desesperació del monarca de morir en pecat, un confessor, el pare Florencia, va ressaltar tres fets del seu regnat, dos dels quals tenen a veure amb el citat fanatisme: el desig constant del monarca de no haver pecat durant el seu regnat, la seua lluita contra els infidels d'Alemanya i l'expulsió dels moriscos. (6-7).

es converteix així en una guia per a un monarca acabat d'eixir de l'adolescència al qual se li requereix que almenys iguale les gestes mil·lenàries dels seus gloriosos avantpassats.

D'altra banda, la imatge més “exageradament humana” del monarca es promou a través de la seua afició per activitats comunes a la resta dels mortals en les quals destaca inauditament. En el cant II, la veu poètica es recrea a explotar l'afició del monarca per la pesca, lloant la seua destresa en aquesta activitat i vinculant-lo també, d'alguna manera amb el Crist pescador d'ànimes. No obstant això, és més que probable que els peixos foren pescats i alliberats prop del monarca com va ocórrer en la seua segona visita a Dénia. El mode favorit de pescar del rei era el de tenir a la seua disposició en xicotets tolls d'aigua peixos vius ja capturats: “Allí Felipe III, se deleitaba con tridentes lanceándolos: si fallaba repetía una y otra vez, sabiendo que al final serían presas suyas, pues no tenían escape” (Oliver Sanz 127). La distància d'allò que s'ha narrat en les *Fiestas de Denia* amb la frase anterior es manifesta en l'octava 65 del segon cant, en la que el rei, com nou Neptú causa l'admiració dels assistents a aquesta pesca fantàstica

Con vn tridente, como son juezes
 Los dioses de la mar alborotados,
 Mato Filipo diez y nueue Pezes,
 Como las Liebres por la yerba, echados.
 Los mudos Pescadores, que mil vezes
 Estauan en la caça exercitados,
 Se admirauan en ver tan gran destreza,
 Mas es la maña en él Naturaleza.

L'alabança a la figura del rei pareix il·luminar els diferents cortesans a qui s'estenen els afalacs a través de descripcions metafòriques. Gràcies als minuciosos detalls de vestidures, abillaments i noms il·lustres extrets de la relació de Felipe de Gauna, en el poema de Lope de Vega hi ha interminables alabances i descripcions al detall de la presència cortesana a Dénia. Destaquen, en aquest sentit, la narració de l'entrada de les dones a la ciutat. Els principals recursos per a encomiar les dames - que també es van utilitzar amb el rei - són els de relacionar fenòmens i elements naturals - marees, cel, plantes etc. - a la seua presència i vincular els seus noms amb mites de l'Occident clàssic i de la iconografia hispana. Al pas de María Meneses “ la tierra con quadros, y colores / Los pies del Palafren cubrio de flores ” (I-15). Després, el vent entrarà en harmonia acústica amb els pardals al pas de la senyora Juana de la Cerda (I-16). Al pas de Margarita de Tabara es comenta el fet que el camp “floreix” (I-17). S'estendrà en les següents estrofes, aquest ús desmesurat de la metàfora que equipara dones i flors, per a concloure en l'octava 23 que “Por abrir se quedaron muchas.” La presència del rei serveix també per a transformar el temps atmosfèric, com ocorre en el cas de les dames. Quan el monarca se'n va de la cova en l'octava 94 del primer cant es llig que:

No ay nuue, que no huya, y se remonte,
De ver quel Sol de España le eclipsaua,
Que viendole salir con nueuo estilo
Dexan el cielo azul, puro, y tranquilo,

En aquest sentit, en 64 del segon cant es llig que el monarca “Entró en la mar, y serenose el golfo.” La presència del rei, igual que la de les dames trastorna l'entorn natural. En l'octava 8 del primer cant, per exemple, coincidint amb l'eixida de Felip del Verger es diu que al pas del rei “Cantan las aues esparciendo amores, / Que es bien que del verjel salgan las flores.” Fins i tot els pardals suspenien el seu vols i les flors brollaven al pas del rei en l'octava 12.

Els llinatges familiars dels nobles cortesans s'exalcen en les *Fiestas de Denia*, bé a través de les dones - en l'apuntada entrada a la vila -, bé en l'alabança a la valentia dels hòmens en el torneig del segon cant. En diverses ocasions, com s'ha apreciat en el cas del rei, es personifiquen mites clàssics igualant-los també amb els nobles a encomiar, per a construir el seu llinatge històric basat en els herois de l'antiguitat clàssica, la Conquesta cristiana i la lluita contra els infidels, entre altres temes recurrents¹⁶. Ja en les primeres octaves del poema s'aprecia l'interés per part del poeta d'encomiar els llinatges de les famílies poderoses dels cortesans influents en la cort, els “Çúñiga, Rojas, Sandobal y Castro,” que s'anticipa tindran en el futur la fama “mayor que humana” i que s'escriurà “entre columnas de alabastro.” Però, de nou, el monarca continua sent el centre de la majoria dels poemes més alabadors. En l'octava 5 del primer cant es diu que la pròpia ciutat de Dénia coronarà “La frente / de Felipo, y Ysabel con plantas bellas.” En l'octava 38 del mateix cant es presenta Filip i a la seua germana Isabel Eugenia amb els següents adjectius:

De oy mas la fama de los Alpes cese,
Del Pirineo, y de la Sierra Ardenia,
Y a estremo de Denia peregrino
Se rinda Atlante, Olimpo, y Apenino.

La relació del monarca amb mites clàssics continuarà en l'octava 47 del primer cant amb la idea, que es repetirà posteriorment, de la humiliació dels mars (o el seu rei Neptú) davant del monarca. Es pot apreciar, per tant, que l'arribada del rei i de les dames i cavallers a la vila apareix rodejada d'una pintura de *locus amoenus*, com s'aprecia en l'octava 29 del mateix cant:

Llegando, pues, a la famosa Villa,
A sus pies se descubre vn verde prado,
Que el mar remata con su parda orilla,
De marítimas algas coronado

⁶ Aquest esperit propagat en el poema és similar al promogut a la *Jerusalén Conquistada*, també de Lope on:

The Spanish heroes, submerged in silence by Tasso, will write their own history;...” The spirit venid the fashioning of the Spanish heroic self here is, therefore, both corrective and ethnocentric: the Spanish monarchy is in the Lopean *epos* an equal partner in a European (Christian) alliance arrayed against an Islamic “other”. (Davis 173).

Aquest recurs, serveix, a més de per a elevar metonímicament la persona del monarca per a estendre-la, de la cort a la figura de la nació d'Espanya, com es llig en l'octava 37, també del primer cant:

Y esto era Denia en la ocasion presente:
 Parecia el Exercito celada
 Mirado junto el esquadron luciente,
 Y la Torre su excelsa fortaleza,
 Y todo, al fin, de España la cabeza.

Finalment, una de les curiositats de les *Fiestas de Denia*, que a més és un altre dels moments en què el contingut del poema es distancia d'allò que s'ha narrat en la relació de Felipe de Gauna i que per tant podem dir de temàtica més originàriament lopesca, són les parts líriques del text. La veu poètica té presència com un jo dins d'aquest poema lloador, adoptant la imatge d'un enamorat a l'estil neoplatònic de Garcilaso, que pateix d'un anticlímax davant de la diversió en absència de l'amada. Aquest recurs es manifesta en l'octava 26 del primer cant on es pregunta davant de la bellesa de les flors que abrasaven el camí i d'aquell

Olimpo de su hermoso cielo,
 candido, puro, alegre, y cristalino,
 Que sentiria de su gloria ausente?
 Solo quien ama juzgue lo que siente

El jo poètic pareix compartir el sentiment d'absència de la marquesa de Sarria amb el seu propi. Açò es repeteix en l'octava 99 del primer cant, quan s'atribueix a l'Amor el dolor del poeta enamorat:

No me permite Amor, que fue castigo
 Del Cielo en mi desde mis años tiernos,
 Y sin remedio ha de viuir conmigo
 (Después de muerto yo) siglos eternos,
 Hablar mucho de Marte su enemigo,
 Quando sus celos son, o mis infiernos,
 Por quien en tantas fiestas como canto,
 Nube me buelve junto al Mar mi llanto.

Ací el poeta està expressant el seu sentiment de pesar davant del destí inevitable de ser víctima dels zels. La veu poètica sent el dolor de l'enamorat absent en el qual s'ha entès com una al·lusió del poeta a l'actriu Micaela Luján (Villacorta 111). El jo poètic apareix com patidor per l'absència de l'amada en l'octava 86 del segon cant:

Para vn celoso ausente, y olvidado
 Las mejores del mundo son molestas,
 Que adonde todo el mundo alegre vino
 Yo sólo fuy llorando peregrino.

Finalment, en les octaves 22 i 23 del segon cant, l'autor al·ludeix directament a la primera estrofa de l'*Oda a la flor de Gnido* de Garcilaso en la narració del combat del torneig que el poeta assegura no pot pintar - o no vol, potser, per no destacar algun noble sobre els altres.

El poema narratiu sobre les *Fiestas de Denia* de Lope de Vega serveix com a document sincrònic del moment històric del començament del regnat de Felip III. En aquest text es construeix un imaginari de la relació entre Felip i Lerma que continuarà almenys els deu anys següents: Lerma és l'escut protector de les enveges cap al monarca. Felip III és la imatge de la monarquia en el seu estat més pur i inabastable, és un ser diví, però al mateix temps un home destre que està preparat física i mentalment per a governar l'imperi. També a través de la lectura del poema i de la seua font - la relació de Felipe de Gauna - es podrien apreciar detalls sobre el procés creatiu en l'elaboració del text poètic. Es percep, per exemple, que Lope de Vega estava familiaritzat amb el gènere de les relacions de festes i que en la seua inclou els temes més populars i utilitzats pels relators.

La utilització del recurs encomiàstic per a construir una imatge de Felip III d'acord amb la idea promoguda per la cort és un tema que envaeix el poema. Es presenta el monarca campió de la cristiandat en la seua lluita contra els no catòlics. L'apuntat episodi de la cova, amb clars tints hagiograficomiraculosos s'utilitza per a elevar encara més la figura del rei d'Espanya i vincular la seua presència a la d'un ser predestinat a l'èxit com guia d'un imperi les regnes del qual ha de portar amb la mateixa destresa que els seus avantpassats. L'elevació poètica de les dones de la cort i del rei, al pas del qual s'altera l'entorn transformant-se en una espècie de *locus amoenus*, junt amb la presència del poeta en el text constitueixen innovacions respecte a la relació de Felipe de Gauna que serveixen per a introduir parts més líriques i sentimentals en les quals s'aprecia que existeix també una veu personal de l'autor, no sols encomis i alabances.

El poema narratiu a les *Fiestas de Denia* constitueix, a més, un document fonamental per a entendre el *modus operandi* de la monarquia de Felip III en els seus primers anys. A través d'aquest tipus de poemes encomiàstics s'estava construint una imatge del monarca i del propi imperi hispànic determinada que acabaria per beneficiar notablement i econòmicament el favorit del rei. La política s'orientaria a continuar mantenint una infinitat de guerres i conflictes amb les diverses "alteritats" que poblaven en planeta. L'apropiació d'un discurs mil·lenarista - mescla d'obres clàssiques gregues i romanes i historiografia ibèrica manipulada cap a l'exageració - conforma l'ànima del poema. D'alguna manera, aquest esperit se li va imposar a Felip III,

que, als seus vint anys va assumir - o va haver d'assumir - com a part de la seua "educació del príncep cristià." El monarca va ser obligat a respectar valors com la intolerància religiosa o la ultraviolència i destrucció sistemàtica d' "allò altre," a risc que l'imperi es desferia per no seguir els "consells" dels que estaven recreant la història de la Península Ibèrica. El conjunt de valors que es transmet en les *Fiestas de Denia*, reiterats i promoguts en tot l'imperi hispà, van portar a la desaparició de múltiples cultures i civilitzacions, no sols dellà els mars, sinó dins del propi territori peninsular. Així, quan es busquen respostes a l'elevada capacitat destructiva del "imperi hispà" és útil tenir en compte els referents culturals, polítics, històrics i temporals dels dirigents de la metròpoli.

Dénia, en 1599, va patir la invasió d'un governant i el seu aparell militar, fet que va ser arrellegat per diverses fonts. La versió de Lope de Vega en el seu poema narratiu a les *Fiestas de Denia* és, potser, la menys fiable històricament per la seua exageració de les descripcions i fets dels nobles. Al mateix temps, aquest text és el més carregat ideològicament, a més de ser un document fonamental per a l'estudi del moment polític del canvi de segle XVI en la metròpoli hispànica.

Bibliografia

- AGUILAR, Gaspar. *Fiestas nupciales que la ciudad y reyno de Valencia han hecho en el felicísimo casamiento del Rey don Phelipe nuestro señor III. deste nombre, con doña Margarita de Austria Reyna y señora nuestra*. Valencia: Pedro Patricio Mey, 1599. Reed. Cieza: El ayre de la almena, 1975.
- ALMANSA Y MENDOZA, Andrés. *Cartas de Andrés de Almansa y Mendoza. Novedades de esta corte y avisos recibidos de otras partes 1621-26*. Madrid: Imprenta de miguel Ginesta, 1886.
- ALENDIA Y MIRA, Jenaro. *Relaciones de solemnidades y fiestas públicas de España*. Madrid: Sucesores de Rivadeneyra, 1903.
- CABRERA DE CÓRDOBA, Luis. *Relaciones de las cosas sucedidas en la corte de España desde 1599 hasta 1614*. Valladolid: Junta de Castilla y León, Consejería de Educación y Cultura, 1997.
- CARREÑO, Antonio. "Edición y estudio preliminar." *Rimas humanas y otros versos*. Barcelona: Crítica, 1998. IX-CV.
- CARRERES ZACARÉS, Salvador. *Ensayo de una bibliografía de libros de fiestas celebradas en Valencia y su antiguo reino*. Valencia: Hijo de F. Vives Mora, 1922.
- CHABÁS Y LLORÉNS, Roque. "Fiestas de Denia." *El Archivo*. Reedición de Enrique Llobregat Conesa (1995). Alicante: Exmo. Ayuntamiento de Denia: Instituto de Estudios "Juan Gil-Albert." Vol. I, Núm.1. 1886:134-35.

- DAVIS, Elizabeth. *Myth and Identity in the Epic of Imperial Spain*. Columbia: University of Missouri Press, 2000.
- FEROS, Antonio. *Kingship and Favoritism in the Spain of Philip III*. Cambridge: Cambridge U. P. 2000.
- GAUNA, Felipe de. *Relación de las fiestas celebradas en Valencia con motivo del casamiento de Felipe III*. Valencia: Acción bibliográfica valenciana, 1926.
- McKENDRICK, Melveena. *Playing the King. Lope de Vega and the Limits of Conformity*. London: Tamesis, 2000.
- OLIVER SANZ DE BREMOND, Emilio. *Historia de Denia*. Denia: El autor, 1979.
- SÁNCHEZ, Magdalena S. *The Empress, the Queen and the Nun. Women and Power at the Court of Philip III of Spain*. Baltimore: Johns Hopkins U. P. 1998.
- VEGA, Lope de. "Fiestas de Denia." *Obras completas de Lope de Vega*. Ed. de Joaquín de Entrambasaguas. Madrid: CSIC, 1965. 409-28.
- VILLACORTA, Antonio. *Las mujeres de Lope de Vega*. Madrid: Alderabán, 2000.
- WRIGHT, Elizabeth R. *Pilgrimage to Patronage. Lope de Vega and the Court of Philip III*. Lewisburg: Bucknell U.P., 2001.

